

روانشناسی تبلیغات در هنرمانوی

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۲/۱۰

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۳/۳/۱۰

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تبلیغات و علوم انسانی

نویسندگان:

* دکتر ابوالقاسم دادور، دانشیار دانشکده هنر دانشگاه الزهراء (س)

** فرشته صادقی، کارشناس ارشد فرهنگ و زبانهای باستانی

*e-mail : ghadadvar@yahoo.com

**e-mail : f_sadeghy32@yahoo.com

چکیده

بدون شک در دنیای ایران باستان ، مانی یکی از معروفترین مبلغان مذهبی به شمار می رود . او که داعیه پیامبری داشت برای ارائه دین خود که در واقع تلفیقی از مهمترین ادیان آن زمان بود ، بآبهره گیری از روشی نوین در تبلیغ دین جدیدش، تبدیل به یکی از نام آورترین شخصیت‌های دینی ایران باستان گردید. هوشمندی مانی و پیروانش در استفاده آگاهانه از هنرهای بصری و تجسمی که شاخص ترین آنها هنرنقاشی و نگارگری بود چنان اثروسیعی درانتشار این آیین نوظهور داشت که به تدریج از مرزهای سیاسی ایران فراتر رفت و نفوذ و تسلط آن بر افکار آدمیان در شرق تا به چین و در غرب تا اروپای شرقی کشیده شد. استفاده ابزاری و هوشمندانه مانویان در استفاده از هنر طراحی و نقاشی ، چنان اثر عمیق و قدرتمندی در تاریخ ایران باستان برجای گذاشت که نتایج آن تا قرن‌ها بعد و حتی در عصر حاضر، به عنوان کاربرد تبلیغی هنر در عرصه های مختلف و از جمله در تزئین کتب که از آن به عنوان کتاب آرایی یاد می شود ، به خوبی مشهود است . تحقیق حاضر بر آن است تا با نگاهی به علم تبلیغات در دنیای معاصره بررسی کاربرد تبلیغی هنرنقاشی در ترویج عقایدمانی بپردازد که از جمله پیشگامان استفاده از هنر به مثابه ابزار تبلیغاتی جهت ترویج و نشر عقاید خویش در دنیای باستان محسوب می گردد. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی بوده و بر مبنای گردآوری اطلاعات اسنادی و استفاده از منابع مکتوب صورت گرفته است.

واژگان کلیدی : ایران باستان ، تبلیغات ، مانی ، نگارگری مانوی ، کتاب آرایی .

دردنیای امروز تبلیغات چنان حربه قدرتمندی در اشاعه افکار و رواج اندیشه های مختلف به شمار می رود که در زیربنای اندیشه فعال سیاسی و اجتماعی کشورهای پیشرفته، به عنوان یک اهرم بسیار توانمند و کارآمد جایگاه خاصی داشته و همواره بودجه هنگفتی به آن اختصاص می یابد. از جمله ابزارهای تبلیغاتی که به شدت باین مقوله عجین شده و اصولاً جدایی آن از امر تبلیغات امری محال و ناشدنی محسوب می گردد انواع هنر و به ویژه هنرهای بصری از قبیل نقاشی، طراحی و تصویرسازی است که گونه های مختلف آن را می توان به سهولت در تمام جنبه های مختلف زندگی مشاهده نمود. علم تبلیغات و روانشناسی مربوط به آن اگرچه امروزه علم نسبتاً جدیدی به نظر می رسد اما در واقع در تمام زمینه های تاریخی به صورت گوناگون وجود داشته است از جمله در ایران باستان، که در این زمینه از بزرگترین مبلغان اندیشه که با هوشمندی و فراست از ابزار تبلیغات در جهت اشاعه و نفوذ عقاید خویش کمال بهره برداری رانموده است می توان به مانی اشاره نمود. با وجود آنکه مانویت اساساً ایده و فکر جدیدی برای عرضه نداشت، اما در عوض مروج هوشمندی برای تبلیغ "فکر بزرگی" بود که اگرچه شاید پیش از آن بارها به صورت گوناگون و توسط متفکران و مبلغان پیشین به آن اشاره شده بود اما اکنون در قالب جدیدی به تصویر درمی آمد و آن استفاده از نگارگری به عنوان یک شیوه تبلیغاتی به گونه ای نوین بود که مهمترین رمز موفقیت مانی و پیروانش محسوب می گردید. داشتن "فکر بزرگ" همراه با عوامل مؤثر در ترویج آن، اولین گام در تبلیغات موفق است. البته پیش از این نیز مبلغان و مصلحان دینی همچون زرتشت، بودا و کنفوسیوس نیز در دوران باستان به ترویج عقاید خویش پرداخته اند، اما شاید هیچ دینی تا به آن زمان به حیطة گسترش و نفوذ مانی نرسیده است. دین مانی چنان به سرعت پهنه مرزها را درنوردید که آشکارا باعث هراس موبدان زرتشتی دولت ساسانی گردید. شرایط اجتماعی و سیاسی موجود در زمان ظهور مانی به همراه عنصر قدرتمند تبلیغات که به شیوه نوینی از سوی مانی ارائه شد، در همراهی بایکدیگر انقلابی دینی را بنیان نهاد که تا مدت‌ها ادامه یافت، به گونه ای که اثرات و نتایج آن مخصوصاً در عرصه هنری تا این زمان نیز باقی مانده و هنوز هم کاربرد انواع مختلف هنر و به ویژه هنرهای بصری در جهت جلب نظر مخاطب از جمله گزینه های مطرح در امر تبلیغات محسوب می شود. آنچه مانی و پیروانش در اولین گام به دنبال آن بوده اند مسلمانان فقط ارائه ی مجموعه ای از آثار هنری، بلکه مسلمانان نفوذ در افکار و دگرگونی در اندیشه و روحیات مردمان آن روزگار بوده است. تلاش فراوان مانویان در تزئین کتب دینی خویش، در وهله اول تاثیرگذاری بر مخاطب بوده است که در این راستا به گونه ای شایسته نهایت بهره برداری از هنر صورت گرفته است. لازم به ذکر است در این معنا مفهوم تبلیغات در هنر مانوی الزاماً خارج از هرگونه مقوله ارزشیابی و تنها از جنبه تاثیرگذاری مورد بررسی قرار گرفته است.

دین مانی

دین مانی در اصل آئینی عرفانی و ترکیبی از ادیان مسیحیت، زرتشتی و گنوسی بود که مانی پسر فاتک همدانی آن را در سده سوم میلادی در ایران شهر بنیان گذارد. اصولاً مانویت پایه گذار ایده و فکرنوینی نبود. آنچنانکه اغلب محققان و پژوهشگران در این زمینه اتفاق نظر دارند این دین اساساً شالوده و بنیانی تلفیقی داشت. مانی در حقیقت به نوعی غربالگراندیشه های مذهبی و فلسفی رایج در آن دوران به شمار می رود. در این دین از مسیحیت ایده مسیح منجی وارد شده است و از دین زرتشتی یا زروانی اعتقاد دوگانه به نیکی و بدی، تاثیرپذیری دین مانی از مذهب بودایی نیز بصورت ورود اصل تناسخ به این مذهب مشهود و آشکار است. دین مانی بر پایه ثنویت استوار است و جنگ میان دو دنیای تاریکی و نور منجر به نابودی ماده و رهایی روح می شود. دنیای مادی در دین مانوی نماد تاریکی و پلیدی است و انسان که موجودی دوگانه است (روح از دنیای روشنائی و جسم از دنیای تاریکی) می تواند به نیروهای روشنائی برای پیروزی نهایی کمک کند. اعتقاد مانویان بر این بود که در پایان جهان و در نبرد بزرگ مابین نور و ظلمت، روح بر ماده و نور بر ظلمت و خیر بر شر پیروز می شود و ارواح در بند که انوار خدایی هستند از زندان جسم و جهان

آزاد شده و به سوی سرزمین روشنایی باز می‌گردند. بیشتر تعالیم مانی بر مسیحیت و زرتشتی گری استوار است و در این آیین، جنگ نور و ظلمت نقش مهمی بر عهده دارد. پیروان مانی گیاهخوار بودند و طبقات اول تا چهارم (براساس رده بندی آیین مانوی) از حق ازدواج و مال اندوزی برخوردار نبودند. مانویان نماز و روزه داشتند و معبد خود را خانگه می نامیدند. این آیین در مدت کوتاهی بر پهنهی وسیعی از جهان آن روزگار مانند خاورمیانه، اروپا، مصر، هند، چین و آسیای مرکزی سایه گستراند و تا سده‌ی دهم میلادی کماکان قدرت عالمگیر خود را حفظ نمود و پس از آن بود که اندک اندک از همه‌گیری‌اش کاسته شد. عناد موبدان زرتشتی با شخص مانی و آموزه‌هایش و تکفیر پیروان این آیین عرفانی از سوی مسلمانان موجبات انحطاط مانوی گری را در جهان فراهم ساخت. (www.wikipedia.org) آیین مانی بدعتی تازه در نظام شاهنشاهی ساسانیان بود و از آنجا که موبدان زرتشتی به عنوان پاسداران دین ملی ساسانیان به شدت با او مخالفت ورزیدند مانی در حدود سال ۲۷۶م به دستور بهرام اول شاه ایران به دار کشیده شد. باتنگ شدن عرصه بر مانویان تعداد زیادی از پیروان این آیین به خارج از مرزهای امپراطوری ساسانی مهاجرت نمودند و به تبلیغ و گسترش مانویت پرداختند. با این حال مانویان همبستگی خود را تا مدت‌ها حفظ نموده و به دین خود معتقد ماندند. بطور کلی مانویت در واقع تلفیقی از مسیحیت و اعتقادات ایرانی به شمار می رفت که بر مبنای باورها یا عقاید مذهبی و فکری ساکنان بین النهرین شکل گرفته بود. (دادور و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۳)

جایگاه تبلیغات در دین مانی

مانی بر آن بود که دین خود را به مثابه دینی جهانگیر در بیرون از پادشاهی ساسانی نیز رواج بخشد و برای رسیدن به این خواست کوشید تا با ترکیب عناصر گزینشی از دین‌های موجود، دین نوینی پدید آورد که پذیرش جهانی داشته باشد و از این طریق شرق و غرب را به یکدیگر نزدیک سازد. (میرفخرایی، ۱۳۸۲: ۸) چگونگی این گزینش از یک سو و نیز ترویج و تبلیغ آموزه‌ها و افکاری که برای بسیاری از مردمان آن روزگار چندان نو و جدید نبوده است ملزم به برخورداری از روانشناسی قوی در عرصه تبلیغات بود که به نظر می رسد که مانی از فراست کافی در این زمینه بهره مند بوده است. مفهوم تبلیغات در این معنا عرصه وسیعی را شامل می شود، همانگونه که امروزه نیز در رابطه با معنای اصلی تبلیغات و اهداف مترتب بر آن، تعاریف متعددی از سوی اندیشمندان این مقوله مهم و تاثیرگذار ارائه شده است. "از لحاظ لغوی در فرهنگ دهخدا در معنی تبلیغ چنین آمده است: "تبلیغ یعنی رساندن، خواندن کسی به راهی و به دینی و عقیده و مذهبی و مسلکی و روشی و کشیدن کسی به راهی که تبلیغ کننده قصد دارد. در فرهنگ سیاسی، تبلیغات یا پروپاگاندا به معنی: ترویج امیال، ایجاد نظر خوب یا بد نسبت به شخصی یا سازمانی یا مذهب یا عقیده ای و یا چیزی، از طریق تحت تاثیر قرار دادن افکار و عقاید مردم تعریف شده است. تبلیغات ممکن است برای مقاصد دینی، اجتماعی، فرهنگی و یا سیاسی خاصی استفاده شود." (اسفندیار، ۱۳۸۶: ۱۹) اگرچه کارکرد تبلیغات و شیوه‌های کاربردی آن در طول تاریخ، تحولات فراوانی داشته است اما در مجموع و به دوراز هرگونه محدوده زمانی می توان مدعی شد که اصولاً "تبلیغات عبارت از بهره گیری کم و بیش عمدی، سیستماتیک و طراحی شده از سبیلهاست که به طور عمد، توسط تلقین و تکنیکهای روانی مناسب انجام شده و باهدف تغییر و کنترل افکار، عقاید و ارزشها و در نهایت تغییر رفتار آشکار افراد، به سوی مسیر تعیین شده همراه است." (سبیلان اردستانی، ۱۳۸۷: ۲۵) در راستای نیل به این منظور "مانی و جانشینان وی نیز برای تعمیم دین خود آدرمه جوامع و میان همه طبقات و به منظور تحقق بهره وری عام، در هر یک از سرزمین‌ها به زبان و خط مردم همان منطقه می نوشتند و تبلیغ دین می کردند." (میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۸) استفاده از زبان بومی هر منطقه، تاکید بر انتشار افکار به صورت مکتوب، توجه خاص به درست نویسی و مهمتر از همه بکارگیری تذهیب و نگارگری برای توجه بیشتر مخاطب، امروزه و در عصر نوین تبلیغات، هر یک به عنوان عناصری مهم و تاثیرگذار به شمار می روند که مانی و مانویان در دوران باستان با هوشمندی آنها را لحاظ کرده و بدین ترتیب موجبات رشد و نفوذ گسترده عقاید و افکار خویش را در آن دوران فراهم نمودند. با توجه به آن که "تبلیغات اصولاً از دانش و هنر تشکیل می شود، تبلیغاتگر هم فردی خلاق و هنرمند است که از دانش کافی در این زمینه برخوردار است. به بیان دیگر یک مبلغ موفق هم باید دانش اجتماعی و وسیعی در ارتباط با روابط، عاطفه‌ها، فرهنگ، نوع عادات و رسوم و کنایه‌های اجتماعی داشته باشد و هم هنر به وجد آوردن این گروه اجتماعی را دارا باشد." (بابایی و دیگران، ۱۳۸۱: ۷۵) اصولاً "مطالعه و ساخت ابزار، عناصر و شیوه‌های موثر تبلیغی در اطلاع رسانی و تعمیق

وگسترش فرهنگ، رمز موفقیت مبلغان و معماران بزرگ جامعه بشری بوده و از اهمیت حیاتی و جایگاه خاصی برخوردار است. (اسفندیار، ۱۳۸۶: ۱۶) همانگونه که در مورد تبلیغات موثر و کارآمد نیز چنین نقل شده است: "تبلیغی اثربخش است که بتواند توجه مخاطب را جلب کرده، تاثیری خاطر انگیز داشته باشد، مخاطبان را تحریک نموده و دریافت حسی مخاطبان را بیدار نماید بدین منظور استفاده از مجموع عواملی لازم است که بتواند حس و ادراک مخاطبان را تحت تاثیر قرار دهد و به اهداف مورد انتظار تبلیغ تحقق بخشد." (صمصام شریعت و دیگران، ۱۳۸۶: ۹۲) نگاهی به شیوه تبلیغاتی مانی و پیروانش به خوبی گواه این مدعاست که ایشان از دانش و علم تبلیغات بهره کافی داشته اند. "مانی یک بدعت گذار و مروج آیین عرفانی بود که برای معرفی آیین خود از هنر جذاب نقاشی و خوشنویسی بهره گرفت. و در این کار موفق هم بود چون در مدت کوتاهی پیروان بسیار گرد خود جمع کرد و آیین خود را تا آسیای صغیر و بیژانس و از سمت شرق تا آسیای مرکزی و سرحدات غربی چین گسترش داد. (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۱) به عبارت دیگر مانی نگارگر نورایران باستان برای رسالت خویش از اعجازی نوبه بهره گرفته است. یعنی در نگارگری و چهره پردازی برای بیان دیدگاه عرفانی خویش به هنر نقاشی روی آورده و هنر را در خدمت مذهب به کار بسته است. قبل از آنکه مانی یک نقاش چیره دست باشد پیامبری است که به تبلیغ آیین اش پرداخته و از نقاشی به عنوان معجزه ای برای اشاعه آیین خود بهره گرفته است. (همان: ۳۰) به نظر می رسد از میان عوامل مذکور هنر نگارگری بکار گرفته در کتب مانوی قویترین اثرگذاری بر افکار عمومی را داشته است که در این تحقیق به صورت کاملتری مورد بحث قرار می گیرد.

مانی نقاش

مانی، فرزند یکی از خاندانهای اشرافی اشکانیان، بیش از دیگر بنیانگذاران آیین هایی که تا کنون ظهور کرده اند به هنرهای زیبا پرداخته و گونه های تشریحی متنوعی برای یک زندگی منزله به دست داده است. او نه تنها خود شیوه ای در خوشنویسی ابداع کرد و کتابهایش حتی پس از ترجمه به زبانهای ایرانی و آسیای میانه به این خط نوشته می شد بلکه شخصا آثارش را هنرمندانه تذهیب می کرد و در آثار تبلیغی و تربیتی خود نیز گنجینه بزرگی از یک سنت هنری برجای نهاد. (کلیم کایت، ۱۳۷۳: ۵۸) مانی هم از جهت خانوادگی و هم از نظر اجتماعی وسعت نظر و روشن بینی داشت. همین دیدگاه وسیع بود که در آیین وی نیز تجلی یافت و سبب شد که تعلیمات او در اندک زمانی فراگیر شود. (میرفخرایی، ۱۳۸۳: ۷) به نظر می رسد مهمترین کاربرد این دید جهان شمول استفاده از هنر نگارگری به عنوان یک حربه تبلیغاتی بوده است. ذهنیت قبلی مانی به عنوان یک هنرمند نقاش عامل مهمی در انتخاب این گزینه به شمار می رود. بر اساس منابع معتبر تاریخی در مورد چهره دستی مانی در امر نگارگری و نقاشی جای تردید نیست، اهمیت کارمانی در امر نگارگری تا بدان جاست که ادعا می شود: "در ایران مهم ترین تحول در امر نوشتار و تصویر را مانی به وجود آورده است." کتاب مصورارژنگ که از آن به عنوان معجزه مانی یاد می شود ثابت می کند که او حتما بایک اسلوب نقاشی که در فرهنگ او معروف و شناخته شده بود، آشنایی داشته است تا آنجا که این شیوه به کار گرفته در کتاب نگارگری او در طول دوران هنرمانوی متأخرترین تاثیر گذاشته است. (اسماعیل پور، ۱۳۹۱: ۴) به نظری رسد میزان آشنایی مانی باین هنر و یا شاید هم علم نقاشی در حدی فراتر از یک هنرمند معمولی بوده است به گونه ای که در ادب فارسی مانی نه تنها در مقام دین آور، که نگارگر و نقاش نیز شناخته شده است. (همان: ۹) مانی به ظن بسیار قوی خود از موهبت هنری بزرگی برخوردار بوده و این که بعدها وی را مانی نگارگر خوانده اند که هنوز نیز در منابع فارسی نوبر جسته می نماید بی اساس نبوده است. (کلیم کایت، ۱۳۷۳: ۶۱) در اشعار فارسی همه جا هر نگارگر چیره دست را با نام مانی مترادف آورده و واژه نگارخانه مانی به جای کاخهای پرزینت و باشکوه به کار گرفته است. به گونه ای که فردوسی در این باره چنین سروده است

:

بیامد یکی مرد گویا ز چین	که چون او مصور نبیند زمین
به صورتگری گفت پیغمبرم	زدین آوران جهان برترم

همچنین در کتاب بیان الادیان ابوالمعالی درباره مهارت مانی در امر نگارگری این گونه آمده است: "و این مردی بود استاد در صناعت صورتگری و به روزگار شاپور ظهور نمود. در میان مغان دعوی کرد و برهان وی صناعت قلم و صورتگری بود." اهمیت تصویرگری و ارژنگ نزد مانی

تابدان اندازه بود که بنابر کتاب کفالایا ، چون زمان مرگ مانی نزدیک شد او با پیش بینی زمان شکنجه و آزار خود چنین گفت که : " برنگاره های خود می گریم." (اسماعیل پور، ۱۳۸۱: ۱۱)

اصولا در "اینکه او [مانی] یک هنرمند بوده جای هیچگونه تردید نیست و تمام منابع شرقی آنرا تایید می نمایند مضافا بر اینکه گفته خودمانی که امروزه دردست است می رساند که او برای گسترش تعلیمات خود راه قابل فهم و سهل تصویر را برگزیده تانسانه ای از برتری مکتب مذهبی او بر مکتب های مذهبی قبلی باشد او چنین می گوید :

" چون همه رسولان، برادران من ، که قبل از من آمدند

[نوشتند] دانش خود را ، چنانچه من مال خود را نوشتم،

[و نه] نقاشی کردند دانش خود را در تصاویر

چنانچه [من نقاشی کردم] مال خود را (ویدن گرن ، ۱۳۷۶: ۱۳۷)

۲-بخشی از یک دیواره نگاره مانوی
(www.mirasmaktoob.ir)

۱-قطعه ای از یک طومار-کتاب مصور
(کلیم کایت، ۱۳۷۳، ۱۸۱)

این هنر، محدود به مرزهای داخلی ایران نبود بلکه بارواج آن در آسیای دور نقاشی معروف به سبک چینی را به وجود آورد و صنعت مصورسازی و کتاب سازی را در ممالک گوناگون معمول نمود ایرانیان بیش از آنکه به مانی ارزش پیامبری بدهند، وی را صورتگری چیره دست می دانند. براساس منابع تاریخی معتبر به دستور مانی، تالارهایی به نام "نگارستان" ساخته شد و دیوارهای آن ها با نقاشی هایی بر اساس فلسفه ی آیین او و با مضامینی چون خلقت انسان و سرنوشت وی تزیین گردید. (www.souregroup.com) مانی نقاش چیره دست ایرانی، کتاب های خود را با شکل ها و نقش های زیبا تزیین می کرد تا بهتر بتواند پیام های خود را به مردم خویش انتقال دهد. " وی براین باور بود که سخنان اش باید به گونه ای بیان شود که برای همه ی مردم قابل فهم باشد. کتاب ارژنگ رامی توان ابتکارمانی برای تکمیل آموزش آیین خود به توده ی مردم به ویژه کم سوادان و کم دانشان دانست. در فرهنگ فارسی دکتر معین آمده است : " وی برای این که اصول آیین خود را به بی سوادان بیاموزد، آنها را با تصاویر زیبار کتاب های خود جلوه گر می ساخته است و به همین سبب وی رامانی نقاش می گفتند. " پیامبر روشنی دنیای باستان، سعی بر آن داشته تا با طرح ها و تصاویر زنده و روشن الهام یافته از طبیعت و تخیل ، ایمان مذهبی نوگرایانه اش را در باور پیروانش بکارد و بپرواند . وی ارزش هنر تصویری را شناخته و برسیستم پیچیده ی مذهبی و فلسفی عالم وجود بسط داده است. " (معمارزاده ، ۱۳۸۸: ۳۱) بطور کلی " نقاشی در میان مانویان سنتی پسندیده بود، چون ارتباط ویژه با بانی این آئین، مانی داشت و لقب نقاش چین یا

مانی نقاش، خاص او بود. برخی نویسندگان بر توانایی وی در نقاشی تأکید کرده‌اند و همانگونه که گفته شد فردوسی نیز به تحسین او پرداخته است. مانویان به پیروی ازمانی و کتاب ارژنگ او، نقاشی راجزئی جدانشدنی از فرهنگ آیینی خود می دانستند. (دادور و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۰) به نظر می رسد توجه مانویان به هنرنقاشی بیش از سایر هنرها بود به گونه ای که کتاب مصور مانی، ارژنگ به عنوان معجزه دینش به شمار می رفت. دوست محمد در دیباچه مرقع بهرام میرزادراین رابطه نوشته است: " پس از آنکه مردم ازمانی طلب معجزه کردند او درغاری به نقاشی مشغول شد و پس از یک سال آن راضا هرساخت که در آنجا صورت انسان و حیوانات و اشجار و طیور و انواع اشکال که جز در آیین عقل به دیده خیال صورت نتوان بست و جز در صورت و گمان در عالم عیان بر صفحه امکان نتواند نشست، منقش و مصور کرد." (شیرازی و صادقی پور فیروز آباد، ۱۳۹۱: ۳۵) اصولاً خصلت همراهی نگاره ها با تعالیم مذهبی، خصلتی است که در بطن اندیشه هنرمندانوی بوده است. گفته اند که مانی برای آسان ساختن فهم فلسفه ی بسیار مشکل آیین خود، مفاهیم مجرد آن ها را به وسیله ی طرح ها و رنگ ها نقش می کرده و به این ترتیب حکمت ماوراء الطبیعه دین خویش را بیان می کرده است. (همان: ۳۳) همان طور که خود او گفته: " من آنها را در کتابهایم نوشته و با تصاویر رنگی منقوش کردم بگذار تا کسی که آن را به صورت کلمات می شنود به صورت تصاویر هم ببیند تا اگر کسی قادر نیست آن را از طریق اصوات بیاموزد از تصاویر فرا گیرد." (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۱) به تأیید خود او هدف از تصاویری که نوشته های او را می آراست تکامل بخشیدن تعالیم مردم با سواد بود و در عین حال درک پیام ها را برای دیگران نیز ساده تر می ساخت. (ویدن گرن، ۱۳۸۷: ۱۳۶) مانی خود در شمار هنرمندانی است، که برای اشاعه و حفظ و بقای کیش خود دست به نقاشی، خوشنویسی و نییان نگاری (اصطلاح ویژه مانویان برای هنر تذهیب) زده بود. (اسماعیل پور، ۱۳۸۱: ۴۰) کوشش مشتاقانه مانی برای وارد کردن هنر در خدمت مذهب، از نوشته های مقدس گرفته تا جامه های فاخر کاهنان و تزئینات اماکن مقدس را در بر می گرفت. او فراتر از زمان خود دریافته بود که چگونه کلمه و تصویر را به هم آمیزد. در واقع نسخه های خطی و تصویر سازی هایش مبلغ دین وی بودند. او ذوق هنری اش را در تعالیم دینی اش سازمان دهی کرده و از هنر برای اشاعه تفکرات مذهبی اش بهره جست. اهمیت مانویان در رابطه با نقاشی های ایرانی به خاطر این واقعیت است که تحت لوای مذهب به هنرنقاشی پرداختند و بدین وسیله سنن باستانی رازنده و برپا نگاه داشتند. (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۲) مانی بیش از دیگر بنیانگذاران ادیبانی که تا کنون ظهور کرده اند به هنرهای زیبا پرداخته و مانویان به پیروی از او دریافته اند که بهترین وسیله ترویج و تبلیغ دین نگارش و بهره وری از هنرهای تصویری است آنها این توانایی را داشتند که از یک تصویر برای نمایاندن مفاهیم گوناگون بهره برند و این امر موجب عمق هنر نگارگری مانوی شد. (اسماعیل پور، ۱۳۸۱: ۲) به همین دلیل علی رغم اینکه آیین مانی از میان رفت ولی تا مدت ها پس از آن هنر مانوی همچنان در فرهنگ ایرانی به عنوان نیروی پویا و پایدار به شمار می رفت. (شیرازی و صادقی پور فیروز آباد، ۱۳۹۱: ۳۵)

آثار مانی

ازمانی و پیروانش آثار چندی به جای مانده است: دست نوشته ها و کتابها، تصاویر، دیواره نگاره ها و نقاشی های روی ابریشم، نمونه ای از آثار متعلق به آن دوران است. تمام انواع مذکور در اصل تلاشی در جهت ترویج عقاید و اندیشه های مذهبی مانی اند. هر یک از این آثار به جای خود هم از لحاظ زیبایی شناسی و هم از جنبه تاریخی حائز اهمیت فراوانی هستند، اگرچه از لحاظ ماندگاری و تاثیر گذاری از درجات اهمیت متفاوتی برخوردارند. برخی از مهمترین این آثار عبارتند از: اوراق مزین به نقاشی که در "تورفان چین" به دست آمده است و کارشناسان و متخصصان فن، آنها را به مکتب نقاشی مانی نسبت می دهند. این نقاشی ها که بر روی کاغذهای براق انجام گرفته از نظر سنت های غیر تصویری ایران ساسانی، دارای ارزش و اعتبار فراوانست. چه، در بیشتر این اوراق طرح های ختایی و تصاویر گونه گونه در پیرامون نوشته ها به طرز باشکوهی نقاشی شده و تمامی روشهایی را که در مینیاتور ایرانی اعصار بعد باز می یابیم در آنها مشاهده می شود (www.artqazvin.ir). تقریباً تمامی اسناد نقاشی مانوی از ناحیهی تورفان به دست آمده که عمدتاً به سده ی نهم میلادی (سده سوم هـ.) تعلق دارند. دیواره نگاری که می توان آنها را صورت قدیمی تر نقاشی های دیواری امروزه شمار آورد نیز، از جمله دیگر اقدامات مانویان در جهت حفظ و اشاعه آیین خود محسوب می گردد. عمده ی فرسک های مانی متعلق به بزکلیک (= بازاکلیک) و خوچو^۱ است که حاوی آثار به جای مانده از دو پرستشگاه صخره ای در بزکلیک به نام زاغه می باشد. بوداییان این فرسکوها را با روکشی از گچ گلی آمیخته با کاه محو کرده بودند و چنین تصور می شده که بزکلیک در آغاز متعلق به بوداییان بود، چون تزئینات این دیوار نگاره ها مرتبط با هنر بودایی سلسله ی تانگ (۷م) است و پس از گرایش ترکان

اویغور به مانویت در سال ۷۶۰ میلادی موجب تغییر این تزئینات گردید. پرستشگاه دیگر زاغه، که توسط گرونودل (Grunwedel) در سال ۱۹۰۵ بررسی شد؛ شامل نقوشی با مرکب هندی و تصاویری با رنگهای قرمز روشن، سبز و زرد تیره می باشد. نقش این فرسک ها شامل دوازده پیکره، یک درخت سه تنه با میوه های بسیار و چهار پیکر زانو زده است. " فرسک های یافت شده در خوچو در بردارنده ی صحنه ای از مقربان باجامگان سفید نیز می باشد. در مجموع نقاشی های دیواری مانی، متأثر از نقاشی بودایی دوره ی تانگ است که البته از هنر ساسانی و چینی نیز بی تاثیر نبوده است. استفاده از پس زمینه ی خاکستری کمرنگ و رنگ مایه های روشن و سیالی خطوط، همگی حاکی از تأثیرات هنر چینی می باشد و نقش ایزدان در چهار چوبی کادربندی شده با مهره های درشت تزئین یافته نشان دهنده ی نفوذ هنر ساسانی بر مانویت است. (هامبی و دیگران، ۱۳۷۶: ۱۸) دیوارنگاره ها اگرچه به دلیل ساختار فیزیکی از ثبات بیشتری در مقایسه با دیگر آثار برخوردارند اما خاصیت سکونشان آنها را از لحاظ قدرت تاثیرگذاری بر مخاطب در کنار دیگر عناصر تبلیغی کم رنگتر می سازد.

۳- درخت سه تنه در بازاکلیک (دیوارنگاره، خوچو) (کلیم کایت، ۱۳۷۳: ۱۲۹)

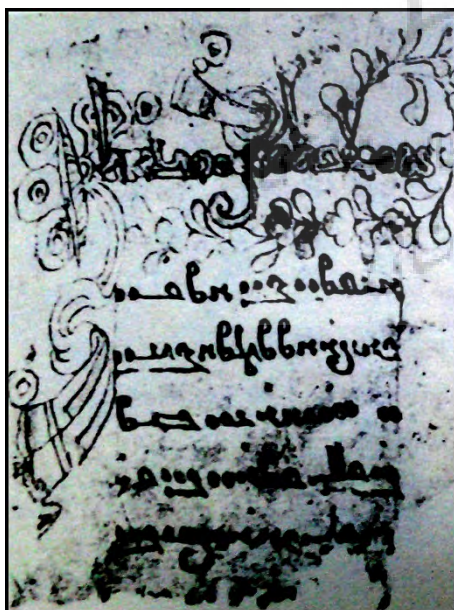
در این میان، کتب و اسناد برجای مانده از مانویان، از اهمیت بسیار خاصی برخوردارند که از مهمترین آنها می توان از: انجیل زنده، گنجینه زندگان، فرماتپا، رازها، غولها، نامه ها، زیور و مهمتراز همه از کتاب مصور اردهنگ (درفارسی: ارژنگ یا ارتنگ) نام برد که در آن مانی ظاهراً عقاید خود را درباره نور، ظلمت و آفرینش جهان به تصویر کشیده بوده است. (آموزگار، ۱۳۷۵: ۴۳) اگرچه متأسفانه از بسیاری از این کتب از جمله کتاب معروف ارژنگ، هیچ اثری بر جای نمانده است اما شاید بهترین و موفق ترین عملکرد مانویان در امر تبلیغ عقاید خویش را باید در امر کتابت و تزئین کتب دینی دانست که اثرات آن به شکل بسیار کاملتر تا به امروز نیز برجای مانده است. کتاب آرایبی و علم مربوط به آن امروزه شاخه های چندی از علوم مختلف را دربر می گیرد که از جمله آن حوزه تبلیغات و چگونگی جلب نظر مخاطب است و به همین دلیل در این پژوهش بطور جداگانه ای مورد بررسی قرار می گیرد.

کتاب آرایبی

شواهد تاریخی نشان می دهد که سنت نگارش و تزئین و ساخت کتاب در دوره های مختلف تاریخی رایج بوده است. کتاب آرایبی در کشور ما نیز پیشینه ی کهن دارد و گفته می شود که سابقه ی این هنر، به دوران پیش از اسلام و ایران باستان می رسد. اصولاً اهمیت نقش کتاب در عرصه تبلیغات از عوامل چندی متأثر است که از همه مهمتر می توان به ساختار فیزیکی آن اشاره نمود. کاغذ به دلیل آسانی، فراوانی و سبکی و انعطاف، بیش از هر ماده دیگر طرف توجه انسان قرار گرفته و ساخت کتاب با کاغذ که از ارزشمندترین حاملهای علوم انسان در طول تاریخ بوده است، بیشترین سهم را در حفظ و

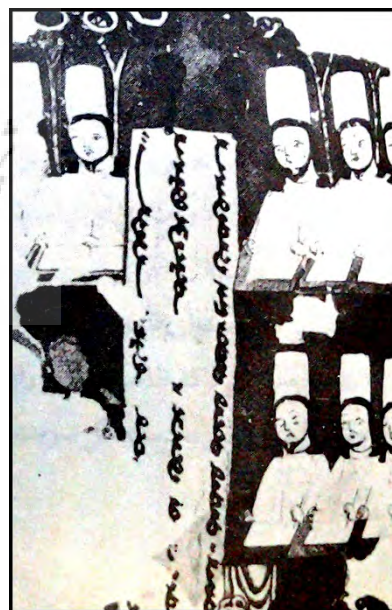

اشاعه تجربیات انسانها و انتقال آنها از نسلی به نسل دیگر، عهده دار می باشد. بیشترین آثار مکتوب را احکام، فرمانها، اسناد و خصوصاً مطالب و مسائل مذهبی تشکیل می دهند. در این میان مکتوبات مذهبی که از جمیع جهات بیش از دیگران حائز اهمیت بوده، بیشترین توجه انسان را به خود معطوف داشته و هنرمندان کاتب و خوشنویس، نقاشان و تذهیب کاران بیشماری را به خود مشغول کرده است. در این زمینه، قدیمی ترین مدارک نوشتاری در ایران متعلق به پیروان مانی است که در آسیای مرکزی به دست آمده اند و اصطلاحاً به "اوراق مانوی" مشهورند. این مدارک که مربوط به قرن هشتم و نهم میلادی است بعدها بر روی کاغذ شکل گرفته اند و بسیاری بر این باورند که شکل صفحات و اندازه کتاب مانویان و همچنین شیوه های نگارش آنها تأثیر عمیقی بر روی کتاب و نگارش دوره اسلامی گذاشته است. علاقه مانویان به نوشتن آثار خود همراه با خلاقیت هنری، موجب گسترش فنون کتاب آرای، نقاشی، موسیقی و خوشنویسی گردید. پیروان دین مانی که دیناور نامیده می شدند در نشر عقاید و خلاقیت های ادبی و شاعرانه خود بسیار کوشا بودند. (www.wikipedia.org) بر اساس متون فارسی میانه مانوی، نویسندگان و کاتبان دبیرخوانده می شدند و هنرمندان دیگر، نیگاران نگار یا کاتب نگار بودند که کارتذهیب (نیگاران نگاری) و نقاشی کتب را برعهده داشتند. (اسماعیل پور، ۱۳۹۱: ۲) به ویژه تذهیب کتاب های مذهبی در نزد مانویان از اهمیت فراوان برخوردار بوده است. وجه بارز و مختص مانویها در ارائه کتابهایشان ارتباط بسیار نزدیک بین نوشته و تصویر است. (ویدن گرن، ۱۳۷۶: ۱۳۹) کتابهای مانوی نه تنها با دقت زیاد نوشته شده و تصاویر زیبایی داشتند بلکه از هر نظر دیگر ممتاز تهیه می گردیدند. (همان: ۱۴۰) مانویان کتب خود را با مرکب شفاف و کاغذ یا پوست براق تهیه می کردند و آنها را با تذهیب و نقاشی مزین و با جلد نفیس می آراستند. آنها بر اساس باورهای خود از رنگ های مختلف سیاه، طلایی، قرمز، آبی و زرد استفاده می کردند. نقش های فریابی آنها بیانگر آزاد کردن "نور و روشنایی" است که نمایش آنها اکثراً به وسیله فلزات گرانبها انجام می شده است (www.caspianart.com). بدون شک مانویان به پیروی از مانی به کار تصویر و تذهیب کتاب می پرداختند. سنت کتاب نگاری مانوی تا مدت ها در آسیای میانه پایدار ماند و سپس توسط سلجوقیان در سراسر ایران گسترش یافت. نقاشان مانوی از مفاهیم نمادین به شکل نقش مایه های قراردادی استفاده می کردند و گزینه ی رنگی آنها شامل لاجوردی، آبی روشن، نارنجی، سرخ و سبز بود. سنت کتاب آرائی مانویان به کلی در داخل ایران به دست فراموشی سپرده نشده و همین هنر بعدها در پیدایش مکاتب گوناگون مینیاتورسازی اثر فراوان گذاشت.

۵- قطعه ای از یک برگ مصور کتابی ابریشمی

(کلیم کاپت، ۱۳۷۳: ۲۱۳)

۴- خوشنویسان مانوی (نگاره مینیاتوری)

(www.wikipedia.org)

امروزه از جنبه تبلیغاتی، کتاب آرایبی یکی از مهم ترین فنونی است که باعث رونق فروش، تولید و ترویج فرهنگ کتاب خوانی و سواد آموزی (به معنای اعم آن) می گردد. زیرا کتاب از دو جزء ظاهری و باطنی تشکیل می گردد. جزء باطنی کتاب همان محتوای اثر است و جزء ظاهری آن همان قطع، جلد، رنگ، فونت، صفحه و... است. جدا از محتوا، ظاهر یک اثر نیز می تواند بر میزان تولید و فروش تأثیر گذار باشد. یک کتاب ساده سیاه و سفید و بدون استفاده از هیچ گونه رنگی با یک کتاب که به شیوه مطلوب صفحه آرایبی و دیزاین گردیده است تفاوت بسیار دارد. زیرا که بر اساس یک اصل مهم در امر تبلیغات، از جمله عواملی که در هر کالا باعث جلب نظر مشتری می گردد ظاهر آن است. و ظاهر هر کالا بر مطلوبیت و کیفیت آن نیز اثر گذار می باشد. از لحاظ زیبایی شناسی و مخاطب شناسی نیز یک اثر زیبا قدرت بالاتری در جلب مشتری دارد. اصولاً هدف از کتاب آرایبی، ایجاد انگیزه بیشتر برای خواندن و ایجاد زیبایی به منظور جلب نظر مخاطب با بکار گیری عناصر بصری معقول است. (www.adonis.com) صفحه آرایبی خوب و مناسب با موضوع کتاب می تواند رغبت خواننده و مخاطب را افزایش داده و حصول به مطلوب مورد نظر مولف را با سرعت و سهولت بیشتری امکان پذیر سازد، ارائه افکار در قالب یک کتاب زیبا، تا حد زیادی مشابه نکته کلیدی توجه به عنصر بسته بندی کالا در عرصه تبلیغات نوین امروزی است. ایجاد انگیزه، شوق و توجه مخاطب از طریق بسته ای که فکرو اندیشه به توسط آن به جامعه عرضه می گردد، خودبخش مهمی از کارت تبلیغات را شامل می شود. این موضوع حتی از لحاظ نوع کاغذ بکار گرفته در امر نگارگری مانوی نیز قابل توجه است. " این مسئله کاملاً روشن شده که مانویان در تزئین کتب خود نهایت دقت را مبذول می داشتند. به طور کلی در تولید نگاره های مانوی معمولاً از کاغذهای با کیفیت عالی استفاده شده است. جاحظ نویسنده مسلمان (متوفای ۸۵۹م / ۲۳۸ه.ش) با اشاره به مانویان آورده است که ابراهیم سندی زمانی به او گفته بود: " ای کاش زنادقه این همه هوشیار نبودند و برای کاغذ سفید تمیز و مرکب سیاه و براق هزینه ی گزافی نمی پرداختند و خوش نویسی را به چنان پایگاه متعالی نمی رانده خوش نویسان را به چنین رقابتی ترغیب نمی کردند چه به راستی هیچ کاغذی ندیده ام که با کتباها و شیوه ی خوش نویسی آنان قابل مقایسه باشد. " (کلیم کایت، ۱۳۷۳: ۶۸) جاحظ معتزلی از مبالغ زیادی پول صحبت می کند که مانویان برای خرید کاغذ سفید مرغوب، مرکب سیاه عالی و خطاطان چیره دست صرف می کردند تا آنجا که کاغذ کتب آنها از نظر زیبایی همانند نداشت و نوشته ها بسیار زیبا و چشم نواز بود. آثار باقی مانده مانویان به خوبی مبین این سنت است. بهترین قطعات کاغذ ترکستان با کف و اغلب رشته های پنبه آمیخته بود. یک ته رنگ اولیه بکار می رفت که معمولاً سفید یا گاهی آبی سیر بود، روی آن نخست طرح چهره ترسیم شده و سپس بارنگهای مطلوب پرمی شد. در مرحله بعد قطعات ریزی از برگ زربکار می رفت تا صفحات زربکار و پر درخشش باشد. صفحه طلا رانخت به صورت خرده های ریز می بردند و خرده ها را بر صفحه کاغذ می چسباندند. رنگهایی که در این مرحله به کار میرفت با خطوط رنگی پوشانده می شد که در نتیجه طرحهای گوناگونی پدید می آمد رنگ قرمز لعل گون در اغلب موارد به عنوان رنگ اصلی به کار می رفت. (اسماعیل پور، ۱۳۹۱: ۹) مانویان سطوح نقاشی خود را معمولاً قبل از اجرا می کوبیدند تا محکم شود، سپس خطوط مرزی آثار خود را با مرکب قرمز یا سیاه طراحی کرده و در نهایت بارنگهای مختلف پر می کردند و در این کار نهایت دقت و ظرافت را به کار می بردند. (www.souregroup.com) استفاده از رنگهای پرتلاو و ناب به ویژه قرمز و ترکیبات نارنجی از خصوصیات قابل ذکر در اکثر نقاشی های مانوی و پیروان اش می باشد. (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۴) طراحی و رنگ در آثار نقاشی مانوی تند و صریح و آثار مملو از رنگهای قرمز، ارغوانی در زمینه های فیروزه ای و شاد و انواع سبزه ها به همراه نقره و طلای فراوان برای جلا و تشعشع بوده است. رنگ زرد طلایی که مانوی بسیاری از نقاشی های خود را با آن می آراست، رنگی است که نماد نور و روشنی بی وزنی است. (شیرازی و صادق پور فیروز آباد، ۳۵) در آثار مانوی، همواره این رنگ به جای نور و روشنی، آخرت، پادشاهی و سلطنت جاوید و هم چنین معرفت و دانایی به کار گرفته می شد. در مورد کاربرد رنگها نیز چنین گفته شده است که مانویان بهترین مرکب سیاه را به کار می گرفتند که در مقابل هر نوع تغییری مقاومت می کرد که البته به تنهایی از آن استفاده نمی شد چون در هر صفحه عنوان یا پاره ای از متن با مرکب رنگی نوشته می شد. مرکب با رنگهای: قهوه ای، نارنجی، آبی سیر، آبی

روشن ، قرمزوسبز. (اسماعیل پور ، ۱۳۹۱: ۵) آنها(کاتبان) برای رفع یکنواختی سطرهایی که با مرکب مشکلی نوشته می شده اند بسیارراغب بودند که با آوردن چندسطر رنگی بیشتر به رنگ سرخ ارغوانی آن را دل انگیز ترکنند ظاهرا مانویان فن چاپ راورد می کردند زیرا برای هنرخوشنویسی اهمیت بسیار قابل بودند. سنت خوشنویسی به ویژه دردیرهای مانوی ارجمند شمرده می شد این را می توان درنگارش ویژه نامه ها ، ترتیب جذاب ستونها ونظم دقیق ظاهرحروف مشاهده کرد.(کلیم کایت، ۱۳۷۳:۶۶) نوشته ها معمولا به رنگ سیاه ویامرکب هندی که از لحاظ مقاومت در برابر رطوبت وآب برای قرنها شناخته شده بود نوشته می شد. ترتیب متون نیز درنهایت دقت انجام می گرفت یک صفحه کتاب یاتمامی سطح آن ازنوشته پوشیده می شد یابه دوستون نوشته ویابیشترتقسیم بندی می گردید. عنوانها محتملا درشت ورنگی ودرطرف رساله که ازآن بحث می رفت گذاشته می شد. گلها وترئیناتی که اطراف آن رامی گرفت ازهمان رنگ نوشته بود امانقطه گذاریها بارنگهای متضاد وبه صورت خطوط کوتاه ونقطه انجام می گرفت.(ویدن گرن ، ۱۳۷۶:۱۴۲) همانگونه که ذکرگردید برای اجنباب ازیکنواختی ، معمولا خطوطی بارنگی دیگر که اغلب نارنجی بود بین دو خط معمولی سیاه رنگ عرضه می گردید. جلد کتابها نیز بنابر الگوی اروپایی غالبا امرذیقیمی بود. گوشه های جلد اغلب درعاج یاچرم لعاب داده یاپوست گوساله پوشیده می شد.جلدعبارت بود ازصفحه مقوایی که بایک ورقه ضخیم طلا قاب شده وبا صدف لاک پشت تزیین یافته بود.(همان :۱۴۳)

۶-چهره هبه کننده : شاهزاده اویغوری

۷و۸-چهره های هبه کننده درغارهای بازاکلیک (کلیم کایت، ۱۳۷۳:۱۲۱)

اگرچه کتابت به تنهایی ودراصل ، وسیله ای برای حفظ و اشاعه آثار وافکاراست، اما تزییناتی که درکناراین متون به کارمی رود بیشترجنبه تبلیغی واثرگذاری برمخاطب دارد. تلفیق هوشمندانه رنگ وفرم همراه با عناصر تزیینی مختلف درکناریکدیگر جنبه بصری خوشایندی رابرای مخاطبان پدید می آورد. مخصوصا درعصری که بسیاری ازافرادازسوادخواندن ونوشتن بی بهره بوده وعلم وکتابت تنها دراختیارمعدودی ازطبقات خاص اجتماعی قرارداشته است.واین شاید نمونه ای ازکاملترین نحوه بسته بندی افکار درقالبی چشم نواز وموثردرجلب مخاطب دردوره ایران باستان به شماررود.

گستره نگارگری در تبلیغات مانوی

درمیان هنرهای مختلف ، شاید بتوان ازنقاشی به عنوان قدیمی ترین هنریکاررفته توسط بشرنام برد .نقاشی های انسانهای اولیه بردیواره غارها خودگواهی براین مدعاست.دردوره ایران باستان وازجمله روزگارساسانیان نیز نقاشی وسایرهنرهای بصری وتجسمی به اشکال وصورمختلف والبته به دلایل خاص خود بارها بکاررفته است . بطورکلی "درعصر ساسانی ، هنرهای تصویری ایران ازجمله نقاشی واردمرحله جدیدی گردید.بازمانده چندنقاشی ازاین دوران نشان می دهد که هنرنقاشی دراین زمان بیش ازدوره اشکانی مورد استقبال بوده است. زیرا آنچه

از گزارشها و تذکره‌ها برمی آید قالی رنگارنگ ایوان مدائن، پارچه نقش و نگاردار یالباس شاهان این دوره نشانگر این است که مردم و هنرمندان، کوشش فراوانی برای پیشرفت نقاشی از خود نشان می‌داده‌اند. " (دادور و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۷) قدمسلم این است که نقاشی در دوران ساسانی از طرف دربار حمایت می‌شده است و نقاشی چه در قالب نگارگری و کتاب آرایی و هم نقاشی دیواری به ویژه در کاخها، در دوران ساسانی رواج داشته است. " (همان: ۲۸) در هنر مانوی نیز تأثیر هنر ساسانی به وضوح هویداست تا آنجا که حواشی آثار ایشان اغلب با آرایه‌ها، و زینت‌های گیاهی پوشیده شده است. بعدها و حتی سالیان دراز پس از مرگ مانی و در اواخر دوره اقتدار شاهان ساسانی، نقاشی به مفهوم نقش اندازی روی زمینه برای بیان اندیشه و القای تعالیم مذهبی بسیار مورد توجه قرار گرفت و تعلیمات مانی، نقاش ایرانی که از راه بصری به صورت نقاشی آموزش داده می‌شد، با رنگ و بوی ایرانی و فلسفه بوداییسم تا قرن‌های متمادی در سرزمین‌های دور و نزدیک آسیای شمال شرقی بر دیوار غارها و پرستشگاه‌ها تجلی یافت (www.magiran.com). در نگارگری مانی جدا از تمام موارد زینبناختی آثار که بارها توسط محققین مورد نقد و پژوهش قرار گرفته است، می‌توان بر نکاتی انگشت گذاشت که منطبق بر اصول نوین روانشناسی تبلیغات بوده و به نظر میرسد که از سوی مانی و مانویان به خوبی لحاظ شده و به صورت مختلف به کار رفته است. توجه به نکات کلیدی همچون " ۱- محوریت یک فکر بزرگ که از یک ضمیر آگاه و برخوردار از دانش صحیح و کافی نشأت می‌گیرد، فکر بزرگ مانی در اصل چکیده‌ای از بزرگترین ادیان رایج در آن دوران بود که در قالب جدیدی به مخاطبانش عرضه شد. زیرا که تبلیغات در اصل آمیخته‌ای از صنعت و هنر است. صنعتی گسترده و علمی که از علوم دیگر در آن بسیار یافت می‌شود و به عبارتی تبلیغات، مجموعه‌ای از دانش‌های متفاوت است که به وسیله آن می‌توان اطلاعات را به جامعه القاء کرد. مانی باندوخته‌ای وافر از جمیع علوم روانشناسی رفتاری و اجتماعی آن زمان، به تبلیغ دین خویش پرداخته است ۲- ایجاد کنجکاوای در میان مخاطب که از آن به عنوان عنصر جادویی تبلیغات یاد می‌شود، زیرا خواننده نگاهی به تصویر انداخته و از خود می‌پرسد: داستان چیست؟ و سپس به سراغ متن می‌رود. ۳- توجه به علاقه مخاطب و ایجاد همزاد پنداری در وی از طریق نمایش تصویر که این امر با توجه به مفاهیم کتب مانی و بیان سرنوشت آدمی از طریق به تصویر کشیدن نهایت آفرینش برای مردمان آن روزگار محقق شده است. ۴- عنصر رنگ که بسیار تأثیرگذارتر از تصاویر تک رنگ و یاسپاه و سفید بوده و استفاده از ترفندهای مناسب در جهت ایجاد جلوه‌های خاص به منظور هجوم بردهن و فکر مخاطب. باین وجود مسلماً نمی‌توان استفاده از نگارگری در دین مانی را به ویژه بعدها و در میان پیروان بعضاً متعصبش امری صددرصد تبلیغی دانست، همان‌طور که برخی از ایشان نیز وظایف دیگری برای این هنر قایل شده‌اند. همچنانکه می‌دانیم در میان مانویان و سپس در میان بسیاری دیگر از فرقه‌های گوناگون، هنر نقاشی جنبه تربیتی قوی داشته است. بر اساس عقاید ایشان وظیفه این هنر آن بوده است که توجه رابعوالم بالاتر جلب نماید: عشق و ستایش رابسوی "فرزندان نور" متوجه سازد و نسبت به "زاده‌های تاریکی" ایجاد نفرت نماید. اگرچه در هر حال، چه در آغاز بیدایش و رواج دین مانی و یا در دوره‌های بعد، تزئین کتب علاوه بر جنبه تبلیغی، گاه از عشق و علاقه درونی صاحب اثر و یا طرفداران آن به متون مورد نظر سرچشمه می‌گیرد و مسلماً جدای از موضوع تبلیغات، علاقه پیروان مانی به این دین نیز انگیزه‌ای مهم و قابل توجه برای تزئین کتب بوده است و نمی‌توان صرفاً انگیزه‌های تبلیغی صرف راملک این عمل قرارداد. اما احتمالاً در آغاز و از دیدمانی که خود اشاعه‌گر اصلی این دین به شمار می‌رود این اهداف تربیتی و احیانا زیبایی‌گرایانه فرع بر اصل استفاده تبلیغاتی از هنر نقاشی بوده است آنچه در وهله اول برای یک مبلغ مذهبی همچون مانی اهمیت دارد نفوذ بر افکار و قلوب آدمیان است. این نوع تبلیغ تلاشی است در جهت "دگرگون کردن عقاید عمومی از راه‌های غیر مستقیم و احیانا پنهانی با وسایلی مانند: زبان، خط، تصویر، نمایش و...." در این میان نگارگری یک تکنیک است: " تکنیکی در جهت تأثیر گذاردن بر رفتار انسان به وسیله استفاده‌های ماهرانه از نمادها و نشانه‌ها. این نشانه‌ها ممکن است قالب و شکل گفتاری، نوشتاری، تصویری و یا حتی موسیقایی داشته باشند." (اسفندیار، ۱۳۸۶: ۲۰) در دین مانی این ابزار تبلیغاتی، همان استفاده ماهرانه و استادانه از هنر نقاشی و نگارگری است که البته با مهارت تمام، با شرایط خاص زمانی و مکانی هر منطقه وفق یافته است. " مانی با سفرهای فراوان توانست افراد بسیاری را به آیین خود جذب نماید. به خصوص آنکه نوشته‌های وی بانقاشی‌های زیبا و موسیقی همراه بود و با نعت‌های پذیرای خود رنگ و بوی فرهنگ هر منطقه را به خود می‌گرفت مانی خود عقیده داشت: ادیان سابق فقط در یک ناحیه و یک زبان وجود داشتند ولی دین من چنان است که در همه نواحی و همه زبانها انتشار یافته و در ممالک دور تعلیم می‌شود." (شیرازی و صادقی‌پور فیروزآباد، ۱۳۹۱: ۳۴) مانی برای اشاعه دین اش به سراسر جهان، عناصر بومی هر ملت را وام می‌گرفت. این سیاست و وام‌گیری از فرهنگها در نگاره‌های مانوی نیز مشهود است. (معمارزاده، ۱۳۸۸: ۳۲) همین نگرش و اصولا همین نگاه جهان‌شمول نسبت به مانویت عاملی شد تا گستره مانویت تا اواخر حیات مانی تا سرزمین اردن هم رسید اگرچه سرانجام به دلایل سیاسی در برابر حملات موبدان زرتشتی که موقعیت خود را در خطر می‌دیدند، محکوم به شکست گردید. (میرفرخزایی، ۱۳۸۳: ۳۳)

نتیجه گیری

مروری بر زندگی مانی و چگونگی تلاش وی و پیروانش در جهت ترویج افکار و عقاید دینی وی گویای این واقعیت است که قرن‌ها پیش و در دنیای ایران باستان، افراد هوشمندی با استفاده از ابزار تبلیغاتی آن زمان که هنرهای بصری پیشرو آن محسوب می‌شود توانستند به تبلیغ و اشاعه آن چه می‌خواستند بپردازند. در این میان، مانی پیش از آن که یک مبلغ مذهبی باشد یک روانشناس آگاه به علوم انسانی و اجتماعی روزگار خود بوده است استفاده از نقاشی برای درک هر چه بهتر آنچه مانی به عنوان عقاید دینی خود سعی در ترویج آن داشته است قبل از هر چیز گویای استفاده تبلیغاتی از یک هنر خاص در جهت اشاعه و گسترش یک عقیده و فکر به خصوص است که با توجه به وضعیت اجتماعی و سیاسی ملل تابعه دولت ساسانی راهی عالمانه و آگاهانه برای جلب توجه مخاطبین به شماری رود از آنجاکه قاطبه مردم از سواد خواندن و نوشتن بی بهره بوده و این امتیاز تنها به طبقه خاصی از افراد جامعه اختصاص داشته است لذا کاربرد تصویر به جای کلمه بهترین و هوشمندانه ترین گزینه ممکن محسوب می‌شود زیرا تمامی افراد بشری با حداقل توان ذهنی قادر به درک بصری موضوع نقاشی شده می‌باشند. دین مانی که تلفیقی از ادیان مختلف به شماری رود، از لحاظ فلسفی ساختار پیچیده ای داشت که درک را آن برای مخاطب عام دشواری ساخت، از این رو مسلماً تنها وعظ و خطابه برای گروهی که در دین مانی از ایشان به عنوان نیوشگان یعنی شنوندگان - که اشاره به عامه مردم است - یاد می‌شود، برای نفوذ در قلب و روح ایشان کافی به نظر نمی‌رسد. نقاشی که از همان آغاز پیدایش بشر بهترین وسیله و ساده ترین راه انتقال مفاهیم به کار می‌رفته است، به عنوان ابزاری کارآمد برای این مقصود، در دست مانی و پیروانش تبدیل به عالی ترین راه برای اشاعه این دین جدید می‌گردد. به نظر می‌رسد این راه حل عاقلانه ترین گزینه تبلیغاتی برای فردی همچون مانی است که مصرانه و با ایمان درونی خویش در تلاش برای ترویج اندیشه های مذهبی خویش است که البته همانگونه که ذکر گردید در نوع خود از ماهیت فلسفی پیچیده و غامضی نیز برخوردار می‌باشند. به همین دلیل شاید عراق نباشد اگر ادعا کنیم که در دوران ایران باستان هیچ فردی به اندازه مانی در جلب نظر مخاطبان از طریق هنر کوشا نبوده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پی نوشت:

۱- خوچو (چینی: گائو - چانگ) - آسیای مرکزی

پایتخت سلطنتی و کهن اویغوریان که سالها پیش از آن که این قبیله ترک درواحه ترخان اسکان یابد مرکز مهم بازرگانی بوده است و یکی از مهمترین جایگاههای آثار هنری و نوشته های مانویان به شماری رود. (کلیم کایت، ۱۳۷۳: ۷۰)

منابع :

- ۱- آموزگار، ژاله (۱۳۷۵)، زبان پهلوی: ادبیات و دستوران، تهران: انتشارات معین
- ۲- اسفندیار، حسن (۱۳۸۶) ارتباطات و تبلیغات نوین، اهمیت ابزاروشیوه ها، ماهنامه "اطلاع رسانی و کتابداری" مهر و آبان ۱۳۸۶، شماره ۵۴، تهران
- ۳- اسماعیل پور، ابوالقاسم (۱۳۸۱)، اسطوره آفرینش در آیین مانی، تهران: نشر کارون
- ۴- اسماعیل پور، گلشن (۱۳۹۱)، بررسی اسلوب نگارگری مانی در قطعه ۱۳۴، مجله مطالعات ایرانی، شماره ۲۱
- ۵- بابایی، علی اکبر، فرانک جواهردشتی، مریم خلیلی عراقی، مهرانگیز یقین لو (۱۳۸۱)، تبلیغات موثر: بستریازسازی، مجله تدبیر، شماره ۱۲۳
- ۶- دادور، ابوالقاسم، محمد معین الدینی، الهام عصارکاشانی (۱۳۹۱) بررسی تاثیرات نقاشی ساسانی بر دیوارنگاره های سغدی، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، شماره ۴
- ۷- سیلان اردستانی، حسن (۱۳۸۷)، تبلیغات سیاسی (بارویکرده فنون تبلیغات)، تهران: موسسه کتاب مهربان نشر
- ۸- شیرازی، علی اصغر، ابوالفضل صادقپورفیروزآباد (۱۳۹۱)، بررسی تاثیرترینات نگاره های بازمانده از مانویان در تزئین قرآن های قرون اولیه اسلامی موجود در موزه قرآن امام رضا(ع)، نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی، شماره ۴
- ۹- صمصام شریعت، سیدمحمدرضا، سیدحمید آتش پور، منوچهر کامکار (۱۳۸۶) مقایسه عوامل موثر در اثربخشی تبلیغات تجاری از دید مردم و متخصصان تبلیغات، نشریه روانشناسی "دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی"، شماره ۳۲
- ۱۰- کلیم کایت، هانس یواخیم (۱۳۷۳) هنرمانوی، ترجمه: ابوالقاسم اسمعیل پور، تهران: انتشارات فکرروز
- ۱۱- میرفخرایی، مهشید (۱۳۸۳) فرشته روشنی، مانی و آموزه های او، تهران: انتشارات ققنوس
- ۱۲- ویدن گرن، گئو (۱۳۷۶) مانی و تعلیمات او، ترجمه: زهت صفای اصفهانی، تهران: نشر مرکز
- ۱۳- هامبی، لویی، گئو ویدن گرن، مونره دوویلار (۱۳۷۶) هنرمانوی وزرتشتی، ترجمه: یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی

منابع اینترنتی:

1-www.adonis.com

2-www.arti.ir

3-www.artqazvin.ir

4-www.aryaadib.com

5- www.bashgah.net

6- www.Caspianart.com

7- www.jafarimahmood.com

8- www.mirasmaktoob.ir

9- www.gozaretarikh.com

10- www.souregroup.com

11- www.taliehclub.com

12- www.wikipedia.org

